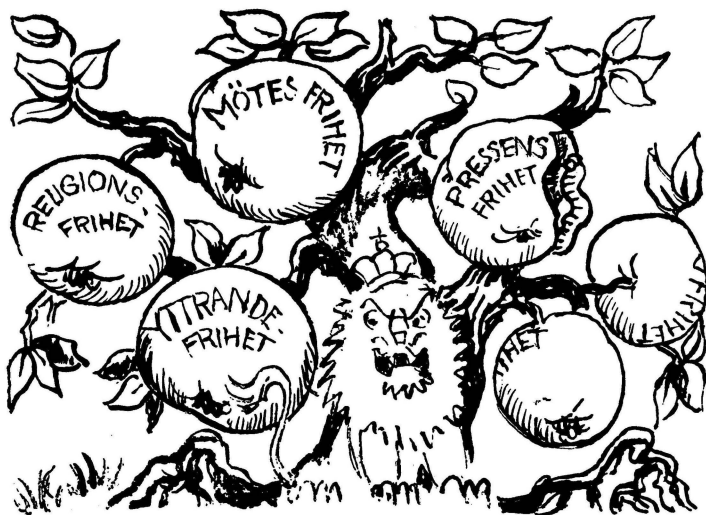

Om friheten

Av
PROFESSOR

HERBERT TINGSTEN

ORDET frihet har sedan länge varit vad den amerikanske sociologen Veblen kallade ett honnörsword, d. v. s. det har så gott som uteslutande haft en berömmande, en värderande karaktär. I demokratier och diktaturer, bland konservativa, liberala, socialdemokrater, fascister, nationalsocialister och kommunister säger man sig kämpa för friheten. Denna enighet i uttryckssättet beror icke på någon allmän uppskattning av ett bestämt något, som kallas frihet. Tvärtom. Vad den ena rörelsen nämner frihet, betecknar den andra som slaveri. Intet annat ord i den politiska debatten är så universellt godtaget och brukas i så fullständigt motsatta betydelser.

En lättförståelig skiftning i uttryckssättet beror på att man tänker på olika subjekt för friheten. Ibland avses individerna, ibland åter en viss nation, en viss ras eller en viss klass. Det säges exempelvis, att en nation eller en klass strider för sin frihet och att denna kan uppnås blott genom att man dels undertrycker enskilda individer eller grupper, dels begränsar eller avskaffar friheten för andra nationer eller klasser. Själva begagnandet av ordet frihet kan i sådana fall knappast föranleda missförstånd, blott man har klart för sig vems frihet det gäller.

För att förstå andra och mera komplicerade olikheter i ordets bruk är det nödvändigt att erinra om den politiska diskussionen kring frihetsbegreppet. Frågar man en person, som inte haft anledning att närmare reflektera över saken, vad frihet egentligen innebär, torde svaret i regel bli, att frihet är en rätt eller en möjlighet att göra vad man vill. Denna åtminstone i viss mening enkla föreställning om ordets innebörd ligger som en skugga bakom den mera nyanserade debatten. Vid närmare eftertanke kan emellertid ingen hävda friheten i denna mening. Bortsett från att uttrycket »göra vad man vill» knappast vid en närmare analys kan ges någon förnuftig mening, är det tydligt, att varje samhälle måste bygga på att medborgarna hindras att företa vissa handlingar och tvingas att utföra andra. Frihetsbegreppet blir därmed ett problem, ett huvudproblem för den sociala vetenskapen och de politiska ideologierna, och definitionen av detta begrepp blir med nödvändighet en förklaring av eller åtminstone en antydning om hur förhållandet mellan den kollektiva enheten — i första rummet staten — och de enskilda individerna skall gestaltas.

Ett par exempel skola visa, hur lätt man från en

viss samhällsåskådning kommer fram till ett frihetsbegrepp, som utifrån vår nationella och demokratiska tradition ter sig underligt. Rousseau utgick från att i varje fullt utbildat samhälle förelåg en allmän vilja till gemensamt handlande. Hur denna allmänna vilja i det konkreta fallet var beskaffad kunde utrönas endast genom en allmän omröstning. Vad majoriteten önskade vore i själva verket allas önskan, ty alla vore ense om att gemenskapen skulle upprätthållas och att dess vilja kunde fastställas genom omröstning. De minoriteter, som eventuellt motsatte sig majoritetsbeslutet, misstogo sig därför i själva verket om sin egen innersta viljeriktning. Då en person tvingades att lyda majoriteten, innebar detta därför ingenting annat än att han »tvingades att vara fri». Även en brottsling önskade i grunden det straff som ådömdes honom; i djupare mening var den enligt statens lagar fångne fri. På liknande sätt resonerade Hegel, som direkt utövat stort inflytande på fascism och nationalsocialism och indirekt genom Marx haft betydelse för den ryska kommunismen. På olika sätt varierar tankegången, att den kollektiva enheten har en bestämd vilja och att denna vilja egentligen, om också blott potentiellt, föreligger hos varje medlem av kollektivet. Det gäller att frigöra individens bundna gemenskapsvilja. En fascistisk teoretiker har kunnat uttrycka saken så att högsta graden av statligt tvång sammanfaller med den högsta graden av individuell frihet. Staten kan i frihetens namn helt undertrycka individen.

Från i det väsentliga samma förutsättningar utgår man i alla sådana fall, då vissa åsikter eller handlingar anses vara de enda goda eller riktiga och då ett tvång, som förmår människorna att tänka och handla i den önskade riktningen, betecknas som en form av frigörelse. Otaliga religiösa förföljelser ha motiverats på detta sätt. Till och med slaveriet har kunnat försvaras som den sanna friheten. I de amerikanska slavstaterna före inbördeskriget var denna uppfattning förhärskande. Negrerna hade icke tillräcklig insikt för att själva inse sitt och samhällets bästa. Då de användes som slavar, fingo de därför sin naturliga och riktiga ställning. Genom slaveriet »uteslutes tygellöshet och frihet införas... för slaverna själva», skrev en representativ författare.

Det ligger naturligtvis i och för sig intet orimligt i att begagna ordet frihet på detta sätt. Men dels brytes härigenom fullständigt sambandet med det enkla, oreflektade språkbrukets begagnande av ordet, dels upp-

VÅRA PRAKTISKA SERIEMÖBLER

*För de moderna bostäderna, kontor,
tjänstelokaler m. m.*

Finnas hos landets ledande möbelfaffärer

**AKTIEBOLAGET
SVENSKA MÖBELFABRIKERNÄ
BODAFORS**

står omedelbart ett behov av nya distinktioner, nya begrepp. Om livstidsfången kallas fri, behöver man ett annat ord för att beteckna den situation, i vilken icke fångna samhällsmedlemmar befinna sig. Om frihet såges råda i en stat, där medborgarnas handlingar i detalj äro dirigerade och kontrollerade av myndigheterna, krävs ett annat uttryck för att karakterisera tillståndet i en stat, där samhällsmedlemmarna kunna debattera, bilda föreningar, välja yrke och sköta sin näring jämförelsevis oberoende av staten. Det är uppenbart, att ordet frihet i själva verket i de nyss anförda sammanhangen begagnas endast därför att det småningom erhållit en så stark värdebetoning, att varje politisk ideologi vill profitera av detsamma. Man kommer på den angivna vägen till tvetydigheter, som göra varje systematisk analys omöjlig.

Av helt annan natur är den utveckling av begreppet frihet, som består däri att man icke uteslutande tar sikte på direkta statliga begränsningar av den enskildes möjligheter. Under gammalliberalismens frammarsch, då ordet vann den prestige det ännu innehar, menade man med frihet väsentligen en frigörelse från ett befintligt statstväng. På det ekonomiska området gällde det att få bort det system av in i minsta detalj gående statliga regleringar, som bundo den spirande industrialismen och kommersialismen. Staten skulle visserligen vara garant för äganderätten och för fullgörandet av ingångna avtal, men den fick icke begränsa friheten att sluta avtal. Man förbjöd t. o. m. organisationer av arbetsgivare och arbetare — i regel blev endast det sistnämnda förbudet effektivt — för att avtalsfriheten helt skulle upprätthållas. Men detta ledde, såsom både konservativa, liberala och socialistiska reformvänner snart påpekade, till en reell ofrihet för den svagare parten, som på grund av sitt ekonomiska nödläge måste godta vilka villkor som helst. Det blev tydligt att ingripanden till förmån för de fattigare folkgrupperna kunde betraktas som ett led i arbetet för friheten. Denna insikt är en av grundvalarna för den moderna socialpolitiken.

Den svenska friheten

Beträffande vårt frihetsbegrepp bör först och främst betonas att det bättre karaktiseras, om man talar om en rad bestämda friheter än om frihet i allmänhet. Vi mena med frihet i första rummet, att skilda områden,

där under äldre tid överallt och i samtiden i ett stort antal stater medborgarnas handlande i detalj fastställles och övervakas av staten, äro överlämnade åt den enskildes egen bestämmanderätt. Frihetens innebörd kan alltså icke klarläggas annat än genom en beskrivning av dessa områden, genom en undersökning av förhållandet mellan staten och medborgaren. Det är icke möjligt att definitionsmässigt bestämma huru långt friheten går eller bör gå. Sådana försök leda blott till intetsägande formler. Förr var det vanligt att tala om att varje enskilds frihet borde ha sin gräns, där den inkräktade på en annans rättmätiga frihet. Satsen är uppenbarligen meningslös; vilken är då den andres »rättmätiga frihet»?

Med utgångspunkt från denna allmänna uppfattning om friheten som ett relativt och kvantitativt begrepp söker man stundom hävda, att någon egentlig skillnad icke förefinnes mellan fria och ofria samhällen. Intet kan vara orimligare. Någon absolut skillnad mellan frihet och ofrihet föreligger visserligen endast i metafysikens värld, men den relativa skillnaden skapar avgörande olikheter mellan fria och ofria system. Angripna av den svenska demokratin begagna endast en dålig ordlek, då de förneka denna skillnad. Deras egen även i det nuvarande krisläget så gott som obeskurna och av myndigheterna skyddade verksamhet är det bästa beviset på att deras tal är falskt.

Vilka äro då de friheter, som tillsammans bilda vad vi kalla den svenska friheten. De mest väsentliga kunna sammanfattas i ordet tanke- eller meningsfrihet. Enligt regler, som i vissa fall givas i vår författning och i andra lagar, men som i mycket stor utsträckning utbildats genom politisk och juridisk tradition, ha svenska medborgare rätt att — med jämförelsevis mycket få undantag och begränsningar — uttrycka och verka för religiösa, politiska och andra åsikter, att bilda föreningar för gemensamma syften, att församla sig till debatter och meningsyttringar, att överlägga om offentliga angelägenheter och kritisera styresmän och myndigheter.

Dessa friheter ha icke införts under de senaste årtiondenas demokratiseringsarbete, ehuru de i vissa avseenden blivit utbyggda och befästa i samband med detta. I huvudsak framstå de som frukter av en sedan århundraden fortgående nationell utveckling. Grundlagsstiftarna år 1809 utformade visserligen icke — såsom i en del utländska författningar redan vid denna tid skedde — en mera detaljerad rättighetsförklaring. Men dels garanterade de tryckfriheten, dels gävo de i regeringsformen § 16 i anslutning till gammal tradition en allmän bestämmelse mot godtycke och frihetsbegränsningar. Denna bestämmelse, som blivit kallad den svenska frihetens Magna Charta, fick följande lydelse:

»Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva; ingens fred i dess hus störa eller störa låta; ingen från ort till annan förvisa; ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, så vitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer. Konungen låte envar bliva dömd av den domstol, varunder han rätteligen hör och lyder.»

Under 1800-talet utvecklades ytterligare de medborgerliga friheterna genom lagändringar och praxis. De rörelser, som arbetade för den moderna folkstyrelsens

Sjöförsäkringsaktiebolaget

GRUNDAT
1872

ÄGIR
STOCKHOLM

GRUNDAT
1872

genomförande i form av allmän rösträtt och parlamentarism, voro i själva verket i långt mindre grad än motsvarande riktningar i de flesta andra länder hämmade genom begränsningar av den medborgerliga friheten. Det påstås stundom, att under 1800-talets sista decennier försök skulle ha gjorts att begränsa de radikala partiernas, särskilt socialdemokratins politiska verksamhet, genom att extensivt utnyttja alla frihetsinskränkande bestämmelser. En närmare undersökning visar, att sådana försök i varje fall voro föga omfattande och systematiska. Den gamla konstitutionella och byråkratiska regimen var genomträngd av en stark respekt för lagarna och de medborgerliga rättigheterna. Då demokratin helt slog igenom, ärvde den alltså en frihets- och rättstradition av utomordentlig styrka. I det väsentliga har man härutinnan kunnat bygga vidare på en sedan länge tillämpad ordning.

Frihetens värde

Huru motivera vi då dessa friheter? Det ligger nära till hands att kasta om frågan: Huru motiverar man, att människorna berövas sin rätt att tänka och tala fritt, att tillfälligt eller på lång sikt sammansluta sig för enskilda och allmänna syften? Vi utgå från att den enskildes självbestämningsrätt i och för sig är ett värde. Just det förhållandet att ordet frihet kommit att användas endast som ett värdeord visar, att för den enskilde möjligheten till ett obundet handlande ter sig som ett gott. Men vi utgå också ifrån att de berörda medborgerliga friheterna äro ett värde för hela samhället. Vad vi kalla framsteg betingas av att nya idéer, nya perspektiv ständigt kunna framföras och fritt få utbredas. Vad vi kalla kultur sammanhänger med tillvaron av ett rikt spektrum av övertygelser, trosföreställningar, inom vetenskap, konst och litteratur verksamma åskådningar. Frihetstanken är invävd i hela vår samhällssyn.

De medborgerliga friheterna kunna också betraktas som uttryck för en av staten upprätthållen toleransprincip. Denna innebär, att medborgarna kunna fördraga åsikter som strida mot deras egna och att bakom de divergerande uppfattningarna ligger en gemensam känsla för värdet av ett fritt samliv. En katolsk auktoritet yttrade i en debatt om friheten, att det vore olidligt att låta sanning och lögn äga samma möjligheter. Förutsättningen för frihetens bevarande är att man icke ser saken så enkelt, att man icke tror sig kunna en gång för alla fastställa vad som är sanning och vad som är lögn i religiösa, politiska och kulturella frågor. Tvärtom förutsättes att framsteg blivt möjliga genom en fri tävlan mellan åsikterna. Utvecklingen av vetenskapen visar bäst, hur meningarnas mångfald och brytningar steg för steg leder fram till nya upptäckter och insikter.

Det ligger nära till hands för dem, som leva i ett fritt samhälle, att underskatta det personliga värdet av den frihet de åtnjuta. Människor, som icke ha något större intresse för allmänna spörsmål, tro sig ofta icke bli berövade något väsentligt, om de förlora rätten att ge uttryck åt åsikter. Man glider lätt över i uppfattningen att friheten väsentligen är en frihet för politiker och tidningsmän. Det förbises då att ofriheten i modern mening icke innebär blott skyldighet att avstå från mot den härskande regimen riktad opposition. I själva verket innebär den en plikt att forma sin uppfattning efter de styrandes, att förändra sin ståndpunkt efter direktiv från regeringen, att visa entusiasm för föreställningar, som man icke kan godtaga. Och därmed följer också ett system av övervakning, av angivelser

Konstnärliga gravvårdar A/B Bröderna Flunks Granitstenhuggeri, Västervik

Sveriges största och ledande gravvårdsfirma.

Grundad 1881.

och spioneri, som blir kännbart även för den mest lydaktige och religiöst, politiskt och kulturellt ointresserade medborgare.

Förhållandet mellan de politiska friheterna och den ekonomiska frihet, som består i ett väsentligt utrymme för privat initiativ och privat företagsamhet inom näringslivet, kan ses ur förnämligast två synpunkter. Å ena sidan säges det, att under ett system med stora ekonomiska olikheter den medborgerliga friheten kommer att betyda skilda ting för skilda individer och grupper. Den rike kan upprätta en tidning, under det att den fattige saknar möjlighet att ge spridning åt sina åsikter. På denna linje kommer man till slutsatsen att jämlikhet är nödvändig för friheten. Hur högt strävandet till social utjämning än skattas, torde likväl denna slutsats icke vara hållbar. Med bristande jämlikhet följer utan tvivel att vissa människor äga ett större utrymme för användningen av sin frihet än andra. Men därav följer icke, att ingen frihet existerar utan jämlikhet. I så fall skulle den obestriddliga skillnad, som föreligger mellan fria och ofria system, vara en illusion, och ingenstädes skulle frihet finnas, eftersom jämlikhet icke finnes. Jämlikhetstanken måste skiljas från frihetstanken, ehuru väl önskan att uppnå större samhällelig jämlikhet och därmed en vidare ram för frihetens utnyttjande präglar alla fria stater.

Å andra sidan har det sagts, att en av staten planerad och dirigerad hushållning icke kan förenas med en obesuren politisk frihet. Den väldiga maktkoncentration inom staten, som en genomförd socialistisk ekonomi förutsätter, kan, anser man, icke tänkas, utan att medborgarnas liv även på andra områden regleras av de maktägande. Under 1800-talets politiska debatter framfördes gång efter annan denna synpunkt som ett skäl mot ökade statsingripanden; klarast har den kanske utformats av Herbert Spencer. Uteslutet är icke, att framtiden kan experimentera fram former och institutioner, genom vilka kraven på allmän medborgerlig frihet och social och ekonomisk planering förenas. Säkert är att man för närvarande inom alla de riktningar, som verka för frihetens bevarande, anser ett betydande mått av fri ekonomi värdefull även för den politiska friheten.

CERESIT

gör våta källare och fuktiga bostäder fullkomligt torra

Prospekt gratis

Telegramadress: **TORSTEN O. LINDBECKS A/B, Göteborg** Tel. 11 82 99
"LINDBECKS" 13 14 98